

จริต 6 ทฤษฎีการประสานงานของพระพุทธเจ้า Six Caritas The Coordination Theory of The Lord Buddha

พระมหาภูริช ทนต์วิโส (ศรีเลิศรส),* ธิติวุฒิ หมั่นมี,** อนุวัต กระสังข์***
PhramahaPurach Dantawongso (Sriletros), Thitiwut Manmee,
Anuwat Krasang

บทคัดย่อ

จริต 6 เป็นการจำแนกอุปนิสัยของบุคคลทุกๆ คนในโลกนี้ประมวลลงตามพุทธธรรม เพื่อให้เข้าใจถึงอภิปรัชญาพื้นฐานของผู้คนที่แตกต่างกัน เราจึงจำเป็นต้องศึกษาและทำความเข้าใจความหมายของจริต ประเภทของจริต ลักษณะของจริต ข้อดีและข้อด้อยของจริตแต่ละประเภท และลักษณะที่เป็นเครื่องให้สังเกตแต่ละบุคคลว่าสังเคราะห์เข้าเป็นจริตใด ตลอดจนสามารถแยกแยะจริตของบุคคลได้อย่างถูกต้อง แล้วเลือกใช้วิธีการประสานงานให้ถูกต้องตามจริตของแต่ละบุคคล เพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมคน บุคคลิกลักษณะ และอุปนิสัย อันจะนำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ที่เหมาะสมต่อกัน ก่อให้เกิดประโยชน์อันพึงประสงค์ผลสัมฤทธิ์ในงานได้อย่างดี และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ทั้งนี้จะอธิบายและยกตัวอย่างบุคคลที่โดดเด่นในแต่ละจริตในสมัยพุทธกาลให้เห็นเป็นรูปธรรม และแสดงวิธีการประสานงานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงเลือกพุทธวิธีปฏิบัติสำหรับบุคคลในแต่ละจริต ให้เห็นประจักษ์ชัดถึงศาสตร์และศิลป์แห่งการประสานงานของพระพุทธองค์ และเรายังสามารถนำธรรมะเรื่องจริต 6 กับทฤษฎีการประสานงานของพระพุทธเจ้านี้ มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการติดต่อประสานงานในชีวิตประจำวันได้

คำสำคัญ : จริต 6, การประสานงาน

Abstract

---

* Master of Public Administration Program in Public Administration Faculty of Social Mahachulalongkornrajavidyalaya University

**Department of Political science Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University

***Department of Political science Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Six caritas are a classic approach to understand personalities of six different groups of people classified by Lord Buddha. It's important to study and learn the meanings, types, advantages and disadvantages of each Carita. In addition, we should be able to identify which noticeable characters of people that make them belong to a certain Carita. This will allow us to collaborate well with people from each Carita resulting in proper interaction, effective work and harmonious life in the society. This study aims to show exemplified persons from each Carita who lived during the Lord Buddha's era and the Lord Buddha's art and science of dealing with them in the most effective way. We can learn from this study and apply the Lord Buddha's methods to improve our ways of dealing with various kinds of people in our daily lives.

Keyword : Six Caritas, Coordination

บทนำ

มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม โดยจะต้องช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอยู่เสมอ แต่ด้วยจริตหรือพื้นฐานอุปนิสัยของแต่ละคนนั้นแตกต่างกัน เนื่องจากสาเหตุหลากหลายอย่าง เช่นว่า อุปนิสัยที่ติดตัวมาข้ามชาติ หรือการอบรมเลี้ยงดูในปัจจุบันชาตินี้ หรือสังคมวัฒนธรรมที่หล่อหลอมจนเติบโตมา เป็นต้น การที่จะติดต่อประสานงานกับผู้อื่น เราต้องอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์ในการเจรจา ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ซึ่งศิลปะในการประสานงานนี้เอง เป็นทักษะที่มีความสำคัญ เราจึงจำเป็นต้องเข้าใจจริตหรืออุปนิสัยของแต่ละคน เพื่อที่จะได้ทราบอัธยาศัยของคนแล้วแสวงจุดร่วมและสมานจุดต่างให้ลงตัวในทุก ๆ เรื่อง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งใจไว้ได้

พระพุทธศาสนาก็มีแนวคิดในการเข้าใจผู้คนเช่นกัน ทั้งนี้หนึ่งในคำสอนที่น่าสนใจของพระสัมมา สัมพุทธเจ้าในการแบ่งหมวดหมู่ผู้คนตามอุปนิสัย คือ หัวข้อธรรมะเรื่องจริต 6 โดยทรงจำแนกจริตของแต่ละบุคคลไว้เป็น 6 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ รากจริต , โทสจริต, โมหจริต , สัทธาจริต และพุทธิจริต ซึ่งคนเรา แต่ละคนจะมีจริตอยู่ในตัว 2-3 อย่างที่เด่นชัด แต่จะมีจริตอย่างหนึ่งที่เด่นที่สุดกว่าประเภทอื่น จึงเรียกได้ว่าเป็นคนจริตนั้น ๆ นั่นเอง

โดยในการบริหารงานต่าง ๆ สิ่งหลักสำคัญที่ต้องคำนึงถึง 4 ประการ คือ Man, Money, Material, Management โดยในส่วนของบุคคล (Man) นั้น มีการประสานงาน (Coordination) ระหว่างบุคคลเป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งการทำความเข้าใจเรื่องของคนทั้งในเรื่องของอุปนิสัยส่วนตัว บุคลิกลักษณะ และพฤติกรรมการใช้ชีวิต จะนำไปสู่การประสานงานที่ดีและมีการปฏิบัติที่เหมาะสมต่อกันและกันได้มากที่สุด

1. ความหมายของจริต

1.1. **จริต** (อ่านว่า จะหริต) แปลว่า ความประพฤติ คือกิริยาอาการที่แสดงออกมาให้เห็นมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า จริย, จริยา หรือ จรรยา (พระธรรมกิตติวงศ์ ราชบัณฑิตทองดี สุรเตโช ป.ธ.9. ราชบัณฑิต, 2008 : 148)

1.2. **จริต** แปลว่า ความประพฤติ เป็นความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ ในสันดานพื้นเพของจิต อุปนิสัย พื้นนิสัย แบบหรือประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน (Carita : intrinsic nature of a person; characteristic behaviour; character; temperament) (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2016 : 262) รวมความว่าจริต คือ ความประพฤติจนเคยชินเป็นนิสัย อันเป็นพื้นฐานใจของแต่ละบุคคล

2. ประเภทของจริต

จริตของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ มีความแตกต่างออกไป 6 อย่าง ดังนี้ คือ

2.1. **ราคะจริต** คือ ผู้มีความประพฤติหนักไปทางรักสวयरักงาม (Rāga-carita: one of lustful temperament)

2.2. **โทสะจริต** คือ ผู้ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด (Dosa-carita: one of hating temperament)

2.3. **โมหะจริต** คือ ผู้ประพฤติหนักไปทางเขลา เหนงซิม งามาย (Moha-carita: one of deluded temperament)

2.4. **วิตกจริต** คือ ผู้ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน (Vitakka-carita: one of speculative temperament)

2.5. **สัตถาจริต** คือ ผู้ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใส โดยง่าย (Saddhā-carita: one of faithful temperament)

2.6. **พุทธิจริต** หรือ **ญาณจริต** คือ ผู้ประพฤติหนักไปทางใช้ ความคิดพิจารณา (Buddhi-carita or Æāḁa-carita: one of intelligent temperament)

3. ลักษณะของจริต

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงลักษณะแห่งจริตต่าง ๆ ดังนี้

ลักษณะของผู้ที่หนักในราคะจริต

1. มายา มายา เจ้าเล่ห์
2. สาถะยัย ใ้อวด
3. มาโน ถือตัว
4. ปาปิจจตา ปรารถนาลามก
5. มหิจจตา ปรารถนามาก มีความอยากใหญ่
6. อสนตุฎฐิตา ไม่สันโดษ
7. สิงค์ แง่งอน

ลักษณะของผู้ที่หนักในโทสะจริต

1. โกรธ มักโกรธ
2. อุปนาโท ผูกโกรธ
3. มกฺโข ลบหลู่คุณท่าน
4. ปลาโส ตีตนเสมอท่าน
5. อีสสา ริษยา
6. มจฺฉริยํ ตระหนี่
7. จาปลยํ ขี้โอ้

ลักษณะของผู้ที่หนักในโมหะจริต

1. ถีนํ หดหู่
2. มิทฺถํ เคลิบเคลิ้ม
3. อุทฺธจฺจํ ฟุ้งซ่าน
4. กุกฺกจฺจํ รำคาญ
5. วิจิกิจฺจนา เคลือบแคลง
6. อาทานคฺคาหิตา ถือมั่นในสิ่งที่ยึดถือ ถืองมงาย
7. ทฺพปฺปฺนิสสคฺคิตา สละได้ยาก

ลักษณะของผู้ที่หนักในสัทธาจริต

1. มตฺตจาคตา บริจาคทรัพย์เป็นนิจ
2. อริยานํ ทสฺสนกามตา ใคร่เห็นพระอรหันต์
3. สทฺธมฺมํ โสตุกามตา ใคร่ฟังพระสัทธรรม
4. ปาโมชฺชพฺหุลตา มากด้วยปราโมทย์
5. อสฺฐตา ไม่ใ้อวด
6. อมายาวิตา ไม่มีมารยา
7. ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาโท เลื่อมใสสังฆ

ลักษณะของผู้ที่หนักในพุทธจริต

1. โสวจสสตา ว่าง่าย
2. กลยณมิตตตา มีมิตรดีงาม
3. โภชเน มตตถณุตตา รู้ประมาณในโภชนะ
4. สติสมปชณญ์ ระลึกและรู้สีกตัว
5. ซาคริยานุโยโค ประกอบความเพียร
6. สัเวชนิเยสุ ธฺวานะสุ สัเวโค สลดใจสิ่งที่ควรสลด
7. สัวิกคสส โยนิโส ปชานั ตั้งใจสลดไว้โดยแยบคาย

ลักษณะของผู้ที่หนักในวิตกจริต

1. ภสสพหุลตา พุดมาก
2. คณารามตา ยินดีคลุกคลีในหมู่
3. กุสธานุโยเค อรติ ไม่ยินดีในกุศล
4. อนนวุฐฐิกิจจตา มีกิจไม่มั่นคง จับจด
5. รตติธฺมายนา กลางคืนเป็นคว้น
6. ทิวาปชชลมา กลางวันเป็นเปลว
7. หุราหุริ ธวานา คิดพล่านไปต่างๆ นานา

4. สาเหตุที่บุคคลมีจริตต่างกัน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้สรุปใจความได้ว่า เกิดจากสาเหตุ คือ

1. การประกอบกรรมในอดีตชาติ
2. ภพภูมิก่อนมาเกิด
3. ธาตุทั้ง 4 ที่ประกอบขึ้นเป็นกายเนื้อ

เพราะสิ่งต่างๆ เหล่านี้ที่แตกต่างกัน จึงส่งผลให้มีจริตที่ไม่เหมือนกันในชาติปัจจุบัน

ตารางสาเหตุที่บุคคลมีจริตต่างกัน สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

จริต	การประกอบกรรมในอดีตชาติ	ภพภูมิก่อนมาเกิด	ธาตุทั้ง 4
ราก จริต	ในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลจิต ปรารถนาในการมีหน้ามีตา มีชื่อเสียง ได้ เสวยมนุษย์สมบัติ ทิพยสมบัติ เป็น ต้น อันเป็นตัวต้นหาราคะ ครุ่นคิดไป ในเรื่องการถือว่าเป็นตัวตนเราเขา อัน เป็นตัววิภูฏิ	เป็นผู้ที่จุติมาจาก สวรรค์ หรือจุติมาจากเปรต อสุรกายที่โลก	ธาตุดิน,ธาตุน้ำ ธาตุลมและธาตุ ไฟมีกำลังเสมอ กัน
โทษ จริต	ในขณะที่บำเพ็ญกุศล เกิดมี ความขุ่นเคือง เสียใจ เสียหาย อิจฉา ริษยา รำคาญ เกิดขึ้นในใจ อีกสาเหตุหนึ่ง เป็นผู้ที่มัวพฤติกรรม มากไปด้วย การฆ่าการทำลาย การจองจำมาใน ชาติก่อน	เป็นจุติมาจากนรก หรือสวรรค์ชั้นยักษ์	ธาตุไฟ และธาตุ ลมมีกำลังมาก

<p>โมห จริต</p>	<p>ในขณะที่บำเพ็ญกุศล ทำไปโดยไม่ได้คำนึงถึงเหตุผลในการกระทำ ทำไปตามสมัยนิยม หรือเกิดความสงสัยในผลของกุศลที่ตนทำ บางครั้งก็คิดฟุ้งไปในเรื่องอื่น ใจไม่ได้ตั้งมั่นอยู่ในบุญกุศลที่กำลังทำอยู่</p> <p>อีกสาเหตุหนึ่ง เป็นผู้ที่ชาติก่อนเพลิดเพลิน ในการตีม่น้ำเมาเป็นอาจิณ ไม่ชอบศึกษาสนทนาไต่ถามกับบัณฑิต</p>	<p>จตุติมาจากสัตว์ เดรัจฉาน หรือมนุษย์ทุศีลข้อ 5</p>	<p>ธาตุดิน และธาตุน้ำมีกำลังมาก</p>
<p>วิตก จริต</p>	<p>ในขณะที่บำเพ็ญกุศลแม้แต่นึกถึงความเพลิดเพลินเรื่องกามคุณ อารมณ์อันเป็นกามวิตก คิดในทางเกลียดชังปองร้ายผู้อื่น อันเป็นพยาบาทวิตก หรือคิดไปในทางเบียดเบียน ทำลายความสุขผู้อื่น ให้ได้รับความเดือดร้อน ใจอันเป็นวิหิงสาวิตก</p>	<p>ส่วนมากจตุติมาจาก เดียรัจฉาน</p>	
<p>สัทธา จริต</p>	<p>ในขณะที่บำเพ็ญกุศลมากไปด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ตลอดจนความเลื่อมใสที่เกิดเพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม เพราะเห็นความประพฤติเรียบร้อยเคร่งในธรรมวินัยหรือเพราะได้ยินกิตติศัพท์ว่าดี อย่างนั้นคืออย่างนี้ หรือได้ฟังธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง</p>	<p>ส่วนมากจตุติมาจาก สววรรค์</p>	

<p>พุทธิ จริต</p>	<p>ในขณะที่บำเพ็ญกุศลอยู่ ได้ระลึก นึกคิดด้วยว่า การทำดีย่อมได้รับผลดี การทำความ ชั่วย่อมได้รับผลชั่ว สัตว์ทั้งหลายมี กรรมเป็นของตัวเอง ตัวจะต้องได้รับผลของกรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายตลอดจนตัวเราเอง สักแต่ว่าเป็นรูปเป็นนาม มีความไม่ เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่ใช่ ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ หรือได้ตั้ง ความปรารถนาว่า ด้วยอำนาจแห่ง กุศล ผลบุญนี้ ขอมจงเป็นปัจจัยให้ได้เกิดเป็นคนมี ปัญญาต่อไป</p>	<p>ส่วนมากจุติมาจาก สวรรค์</p>	
------------------------------	--	------------------------------------	--

5. ลักษณะเป็นเครื่องสังเกตจริต

เราสามารถสังเกตได้จาก ลักษณะความประพฤติต่าง ๆ ได้แก่ ลักษณะการเดิน ลักษณะการยืนและนั่ง ลักษณะการนอน ลักษณะการทำงาน ลักษณะการนุ่งห่ม ลักษณะการบริโภค และลักษณะของกิเลสที่แสดงออกมาให้เห็น เป็นต้น โดยลักษณะที่เป็นเครื่องสังเกตจริตของคนทั้งหลายในโลก มีอยู่ 5 ประการ คือ

5.1. อิริยาบถ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน และอาการเคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่างๆ

5.2. กิจจะ ได้แก่ ลักษณะการทำงาน

5.3. โภชนะ ได้แก่ อาหารที่บริโภค รวมทั้งการที่บริโภค

5.4. ทัสสนะ ได้แก่ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบไล้แต่งเนื้อแต่งตัว

5.5. รัมมปวัตติ ได้แก่ ความเป็นไปแห่งธรรม เป็นต้นว่า ความประพฤติดี ความประพฤติเลว อันเกิดจากกิเลสและคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวของแต่ละคน

ตารางสรุปลักษณะเป็นเครื่องสังเกตจริต

จริต	อิริยาบถ	กิจจะ	โภชนะ	ทัสสนะ	ธัมมปวัตติ	กัมมัญฐาน ที่เหมาะสม
ราคะ จริต	เรียบร้อย นุ่มนวล ไม่รีบ ร้อน	งาน สะอาด สวยงาม เป็น ระเบียบ	ชอบรส หวาน มัน อร่อย สีสันท่ากิน	ชอบของ สวยงาม ไพเราะ ตกลง ขบขัน	เจ้าเล่ห์ โื้อ อวด ถือตัว แข็งอน พิถีพิถัน ชอบ ยอ	อสุภะ 10 กายคตาสติ 1 กุตกสิณ อาโลกกสิณ อากาศ สิณ
โทสะ จริต	ไป พรวดๆ รีบร้อน กระด้าง	งาน สะอาดแต่ ไม่ เรียบร้อย ไม่สำรวย มุ่งแต่ใน สิ่งที่ ปรารถนา	ชอบเปรี้ยว เค็ม ขม ฝาดจัด รับประทาน เร็ว คำโต	ชอบดุชก ต้อย	มักโกรธ ผูก โกรธ ลบหลู่บุญคุณ ตีเสมอ มัก ริษยา	วรรณกสิณ 4 กุตกสิณ พรหมวิหาร 4 อาโลกกสิณ อากาศ สิณ
โมหะ จริต	เชื่อง ซึม เหม่อ ลอย	งานหยาบ ไม่ถี่ถ้วน คั่งค้าง เอาดีไม่ได้	ไม่เลือก อาหาร อย่างไรก็ ได้ เอาหมด มูมมาม	เห็นดีก็ว่า ดีด้วย เห็นว่าไม่ ดีก็ว่า ไม่ดีตาม ไปด้วย	มีแต่่วงเหงา หวานอน ไม่เป็นเรื่อง เป็นราว ช่างสงสัย เข้าใจอะไร ยาก	อานาปาน สติ กุตกสิณ อาโลกกสิณ อากาศ สิณ
วิตก จริต	เชื่องช้า คล้าย โมหจริต	งานไม่ เป็นสำ จับจดแต่ พูด เก่ง คิดไว พูดไว	ไม่แน่นอน อย่างไรก็ ได้	เห็นตาม หมุ่มมาก	ฟุ้งซ่าน โลเล เตี้ยรัก เตี้ย เกลียด ชอบคลุกคลี กับหมู่มณะ	อานาปาน สติ กุตกสิณ อาโลกกสิณ อากาศ สิณ

สัทธา จริต	แฉ่มซ้อย ละมุน ละม่อม	เรียบร้อบ สวยงาม เป็น ระเบียบ	หวาน มัน หอม	ชอบของ สวยงาม อย่าง เรียบ ไม่โลด โผน	เบิกบานใน การบุญ (ส่วนราคจริต นั้น เบิกบานต่อ การได้หน้า)	อนุสติ 6 กุตกสถิน อาโลกสถิน อากาศ สถิน
พุทธิ จริต	ว่องไว และ เรียบร้อบ	งาน เรียบร้อบ เป็น ระเบียบ และ เป็น ประโยชน์	เปรี้ยว เค็ม ขม เผ็ด พอกลม กล่อม ไม่จัดนัก	ดูด้วย ความ พินิจและ พิเคราะห์	ว่าง่ายไม่ตื้อ มี สติสัมปชัญญะ มีความเพียร รู้เร็ว	มรณานุสติ อุปสมานู สติ อาหาร ปฏิกุศล กุตกสถิน จตุธาตุนา อาโลกสถิน อากาศ สถิน

การประสานงาน

การประสานงาน (Coordination) คือ การที่บุคคลหรือกลุ่มคนในหน่วยงานขององค์กร ทำงานร่วมกัน มีความสมัครสมานสามัคคีกัน เพื่อยังผลให้เกิดความสำเร็จตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เป็นการร่วมกันทำให้งานสำเร็จเร็วตามความมุ่งหมาย ประหยัดทั้งเวลา ประหยัดทรัพยากร ขจัดความขัดแย้ง และลดกระบวนการทำงานซ้ำซ้อน ทำให้บุคลากรในองค์กรตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบ วัตถุประสงค์เป้าหมาย และมาตรฐานการปฏิบัติขององค์กรเป็นหลัก (ธิติวุฒิ หมั่นมี, 2014) ซึ่งการจัดการองค์กรตามหลักของพระพุทธศาสนา ในส่วนของการประสานงานและการกำกับดูแล พระพุทธองค์ทรงให้มีการตักเตือนกันเองในวันปวารณาออกพรรษา เช่น " ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ หากท่านทั้งหลายได้เห็น ได้ยินหรือสงสัย ว่ากระผมได้ทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ขอท่านทั้งหลายโปรดอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผมด้วย เมื่อกระผมมองเห็นแล้ว จักประพฤติตัวเสียใหม่ให้ดี" นี่เป็นการให้เหล่าพระภิกษุสงฆ์หมั่นกำกับดูแลซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังสานความสัมพันธ์ที่ดีงามกันในองค์กรสงฆ์อีกด้วย (ธิติวุฒิ หมั่นมี, 2018)

จากการศึกษาเรื่องจริต 6 อันเป็นนิสัยพื้นฐานของมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมแล้ว เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น จะยกตัวอย่างบุคคลต้นแบบที่โดดเด่นในแต่ละจริตที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านทรงโปรดหรือประสานงาน (Coordination) เพื่อให้เห็นเทคนิคกุศโลบายในการโปรดหรือประสานงานให้ตรงตามจริตของแต่ละบุคคล แล้วเลือกใช้วิธีการประสานงานให้ถูกตามจริตของแต่ละบุคคลได้ อันจะนำไปสู่การ มีปฏิสัมพันธ์ที่เหมาะสมต่อกัน ก่อให้เกิดประโยชน์อันพึงประสงค์ผลสัมฤทธิ์ในงานได้อย่างดี และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

6. ตัวอย่างผู้มีจริต 6 กัการประสานงานของพระพุทธเจ้า

6.1 กรณีศึกษาผู้มีราคะจริตจากประวัติพระนันทเถระ

เมื่อพระศาสดาเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ ในวันที่เจ้าชายนันทกุมารกำลังจะอภิเษกสมรส ทรงให้นันทกุมารถือบาตรเดินตามพระศาสดาไปสู่พระวิหาร ขณะนั้นเอง หญิงชนบทกัลยาณีคู่อภิเษกสมรสที่ส่งเสียงร้องเรียกท่านด้วยความรักและอาวรณ์ พระกุมารพอได้ยินเสียงก็ได้แต่ร้อนใจคันทิงหา แต่ด้วยความเคารพในพระศาสดาจึงตามเสด็จไป เมื่อถึงพระวิหารแล้วพระองค์ก็ทรงประทานการบรรพชาอุปสมบทให้ในทันที ครั้นบวชแล้วพระนันทะก็อยากจะลาสิกขา เพราะครุ่นคิดถึงแต่นางตลอดเวลา

พระศาสดาทรงดำริว่า พระนันทะอยู่อย่างประมาท ไม่อาจระงับความกระสันสึกเองได้ จึงทรงใช้ กุศโลบายพาพระนันทะตามเสด็จจาริกไปเทวโลก แลดูปราสาทของท้าวสักกเทวราช พร้อมทั้งเทพอัปสรทั้งหลาย 500 นางที่มีรูปร่างหน้าตาอันเป็นที่น่าพอใจและงดงามกว่านางชนบทกัลยาณี พระนันทะเมื่อเห็นรูปสวยแล้วก็มีจิตอยากได้นางเหล่านั้น พระองค์จึงตรัสบอกแก่พระนันทะว่า ให้ทำมรณธรรมไปเถิด เมื่อกระทำกาละแล้ว (ตาย) เรารับประกันว่าจะได้นางเทพอัปสรเหล่านั้น ตั้งแต่นั้นมา ท่านพระนันทะก็กระทำมรณธรรมทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน เพราะเหตุแห่งการอยากได้นางเทพอัปสร ไม่นานนักเมื่อเจริญวิปัสสนาแก่รอบแล้ว ก็บรรลุพระอรหันต์

จากเรื่องนี้เราจะเห็นได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบจิตอัธยาศัยของพระนันทะ ที่ถูกกามราคะเบียดเบียนจิตใจ จึงทรงใช้กุศโลบายการประสานงานเสนอสิ่งที่ชอบใจถูกจริตให้ แต่ทรงใช้พิจารณาธรรมะด้านตรงกันข้ามคือ พิจารณามรณธรรมถึงความไม่เที่ยงของสังขาร มีความตายเป็นที่สุด จนท้ายที่สุดพระนันทะก็มีดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระอรหันต์นั่นเอง ซึ่งรูปแบบการประสานงานของพระพุทธเจ้านี้ จัดเข้าเป็นองค์ประกอบการประสานงาน (Coordination) ด้านการสร้างความเข้าใจและมีการข้อตกลงร่วมกันใช้วิธีการเทคนิคในการแสดงพุทธอิทธิฤทธิ์และการให้บริการมาสนับสนุนการสื่อสารให้เข้าใจกัน เพื่อจะได้ ผลลัพธ์ที่รวดเร็วและราบรื่นจนบรรลุวัตถุประสงค์ได้อย่างดี

6.2 กรณีศึกษาผู้มีโทสะจริต จากเรื่องตอนโปรดอาฬวกยักษ์

ยักษ์นั้น เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก อยู่ในปกครองของท้าวเวสสุวรรณในสมัยที่เป็นมนุษย์นั้น บุคคลพวกนี้มักเป็นคนเจ้าโทสะ โกรธง่าย โมโหง่าย

ในครั้งพุทธกาล มียักษ์ตนหนึ่ง ชื่อ อฬวกยักษ์ มีวิมานอยู่ที่ต้นไทรใกล้เมืองอาฬวกยักษ์นี้มีฤทธิ์มาก เหาะเหินเดินอากาศได้ และมีนิสัยดุร้าย ชอบจับคนและสัตว์กินเป็นอาหาร โดยอฬวกยักษ์ได้รับพรจาก ท้าวเวสสุวรรณให้สามารถจับมนุษย์และสัตว์ที่เข้าไปสู่ร่มไทรของตนกินเป็นอาหารได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสรรพสัตว์ด้วยสัพพัญญุตญาณ ได้ทรงเห็นว่าอาฬวกยักษ์นี้มีอุปนิสัยพอจะบรรลุโสดาบันผลได้ จึงเสด็จจากเมืองสาวัตถีไปยังที่อยู่ของอาฬวกยักษ์ และนั่งประทับในวิมานร่มไทรนั้นเอง เมื่ออาฬวกยักษ์ทราบเช่นนั้น ก็โกรธเป็นฟืนเป็นไฟลุกขึ้นมาทำร้ายเหยียบพื้นศิลา ทำขวายเหยียบยอดเขาไกรลาส ส่งเสียงร้องประกาศ ชื่อของตนดังก้องไปทั่วชมพูทวีป แล้วอาฬวกยักษ์ก็บันดาลลมพายุใหญ่ ให้พัดตรงเข้าทำลายพระพุทธเจ้า บันดาลท่าฝนใหญ่ให้ตกลงมา บันดาลฝนแผ่นดินให้ตกลง พ่นควันลูกโพลกลงมาทางอากาศ ทำฝนเครื่องประหาร ฝนถ่านเพลิง ฝนทราย ให้ตกลงมา แต่ไม่อาจทำอันตรายพระพุทธเจ้าได้ อาฬวกยักษ์เหาะวนรอบพระพุทธเจ้า แล้วปล่อยทูลสาธุสวไปในอากาศนำสะพรั่งกล้วยประดู่สายฟ้าผ่า แต่สุดท้ายก็ลอยตกลงมากลายเป็นผ้าเช็ดพระบาทที่แทบเท้าพระพุทธองค์

พระพุทธเจ้าทรงดำริว่าอฬวกยักษ์เป็นผู้มีจิตใจแข็งกระด้าง หากตอบโต้ด้วยความแข็งกระด้างก็จะกลับมีจิตใจกระด้างขึ้นกว่าเก่า จึงทรงใช้ขันติธรรม ไม่ตอบโต้ผู้ที่มีโทสะแรงกล้า แล้วใช้พุทธปัญญาแก้ไขปัญหามา ใช้หลักการประสานงาน (Coordination) อธิบายและแสดงธรรมจนอฬวกยักษ์สนใจไปตามพระธรรมเทศนา ก็บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันนั่นเอง

จากเรื่องนี้เราจะพบว่า เมื่อเจอบุคคลที่เป็นโทสะจริต เราต้องใช้ขันติธรรมและปัญญา ตามอย่างที่พระองค์ทรงตรัสสอนภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเอาไว้ว่า พึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี ซึ่งรูปแบบการประสานงาน (Coordination) ของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสสอนทั้งอฬวกยักษ์และภิกษุสงฆ์นี้ จัดเข้าเป็นหลักการประสานงานในแบบ ตามปกติโดยวาจา ในรูปแบบของการบริหารที่ครบวงจร (Input Process Output) มีการสื่อสารระหว่างคนภายในองค์กร คือพระภิกษุสงฆ์ และคนภายนอกองค์กร คืออฬวกยักษ์ โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติตามกำหนดเวลาและสถานที่อย่างชัดเจน จึงทำให้การประสานงานสัมฤทธิ์ผลได้ดี

6.3 กรณีศึกษาผู้มีโมหะจริต จากเรื่องสังกนิครนถ์

สังกนิครนถ์เป็นลัทธินอกพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ในปัจจุบันคือ ศาสนาเซน ซึ่งมีนิครนถ์ นาฏบุตร หรือ ศาสดามหาวิระเป็นเจ้าลัทธิ สังกนิครนถ์เป็นนักไต่คว้าที่

ฉลาดหลักแหลม มีชื่อเสียงโด่งดังหาผู้มาโต้ตอบได้ยาก จนได้รับยกย่องจากมหาชนว่าเป็นนักปราชญ์ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอาจารย์ของ พระราชกุมารลิจฉวีทั้งหลาย ในกรุงเวสาลี

เช้าวันหนึ่ง สัจจกนิครนถ์ ได้พบพระอัสสชิเถระ ได้สนทนาถามท่านว่า พระสมณโคดมแนะนำสาวก ว่าอย่างไร? คำสอนส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องอะไร? พระเถระตอบว่า ทรงสอนว่า ชั้นร้ทำ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างไม่เพียงไม่ใช้ตัวตน สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงไม่ใช้ตัวตน พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่องเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่ สัจจกนิครนถ์กล่าวว่า พระสมณโคดมเห็นผิดเห็นชั่ว ถ้ามีโอกาสจะไต่वाพะทำให้ถ่ายถอนความเห็นผิดเห็นชื่อนี้ให้ได้ แล้วทักถามท่านกับพระพุทเจ้า พร่อมทูลเชิญเจ้าลิจฉวีหำร้อยองค์ ไปชมการไต่वाพะนี้ด้วย พระพุทเจ้าก็ตรัสตอบคำถามได้ทั้งหมดและทรงย้อนถาม เพื่อให้สัจจกนิครนถ์ ได้ตรองด้วยสติปัญญาคิดพิจารณา เพราะรู้ว่าคนที่มีโมหะจริตนี้ ต้องชี้แนะแนวทางต่างๆ ให้เห็นชัดท้ายที่สุดสัจจกนิครนถ์ขอยอมแพ้ นิมนต์พระพุทเจ้าพร่อมด้วยภิกษุสงฆ์ ไปฉันภัตตาหารในอารามของตน ในวันต่อมา

จะเห็นได้ว่า ผู้ที่เป็นโมหจริต หลงผิดคิดว่าตัวเองเก่งที่สุดฉลาดที่สุด หากยังไม่บรรลุธรรม ย่อมไม่ใช่ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานที่แท้จริง มีกิเลสโมหะความหลงผิดเข้าครอบงำจิตใจ ทำให้บดบังดวงสติปัญญาการที่พระพุทองค์ทรงประสานงานโดยการตอบคำถาม ด้วยการย้อนคำถาม และถามคำถามชี้แนะ ให้ผู้ที่มีโมหะจริตได้คิดใคร่ครวญ จึงเป็นการประสานงานได้ดีและมีประสิทธิภาพ จัดเข้าเป็นองค์ประกอบการประสานงาน (Coordination) โดยใช้เทคนิคการประสานงานที่ต้องมีการปรับปรุงพฤติกรรมและกระบวนทัศน์ ปรับให้เข้ากับทุกสถานการณ์อย่างใจเย็น ไม่เครียดหรือโมโหง่าย ถ้อยทีถ้อยอาศัย เข้าใจผู้อื่น รู้เขารู้เรา จนทำให้สำเร็จตามเป้าหมาย สร้างสัมพันธภาพในการอยู่ร่วมกันของทุกฝ่ายโดยการอาศัยความเข้าใจร่วมกัน

6.4 กรณีศึกษาผู้มีวิตกจริต จากเรื่องนักชัตตชาติ

กุลบุตรชาวบ้านคนหนึ่ง ตั้งใจไปขอกุลธิดาในกรุงสาวัตถีให้แก่ลูกชายของตน นัดหมายฤกษ์วันกันว่า ในวันโน้น จักมารับเจ้าสาวเอาตัวไป ครั้นถึงวันนัดจึงถามอาชีวก ผู้เข้าไปสู่ตระกูลของตนว่า ท่านผู้เจริญ วันนี้พวกผมจักทำมงคลอย่างหนึ่ง ฤกษ์ดีไหมครับ อาชีวกนั้นโกรธอยู่ คิดแล้วว่าคนผู้นี้ครั้งแรกไม่ถามเราเลย บัดนี้ตัดสินใจแล้วกลับมาถามเรา เอาเถิดจักต้องสั่งสอนเขาเสียบ้าง จึงพูดว่า วันนี้ฤกษ์ไม่ดี พวกท่านอย่ากระทำการมงคลในวันนี้เลย ถ้าขึ้นทำ จักพินาศใหญ่ พวกคนในตระกูลพากันเชื่ออาชีวกนั้นจึงไม่ไปรับตัวธิดาในวันนั้น

ฝ่ายพวกชาวเมืองจัดการมงคลไว้พร้อมแล้ว ไม่เห็นพวกนั้นมา ก็กล่าวว่า พวกนั้นกำหนดไว้วันนี้ แล้วก็ไม่มีมา แม้การงานของพวกเรา ก็ใกล้จะสำเร็จแล้ว เรื่องอะไรจักต้องไปคอยพวกนั้น จักยกธิดาของเราให้คนอื่น แล้วก็ยกธิดาให้แก่ตระกูลอื่นไป ด้วยการมงคลที่เตรียมไว้แล้วนั่นเอง

จากเรื่องนี้เราจะเห็นได้ว่า กุลบุตรชาวบ้านนอกที่ไปขอกุลธิดานางหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ให้แก่ลูกชายของตนผู้นี้ เป็นผู้มีวิตกจริต ไม่กล้าตัดสินใจเดินทางไปรับตัวเจ้าสาวในวันที่ได้นัด

ประสานงาน (Coordination) ของพระพุทธเจ้า จัดเข้าเป็นองค์ประกอบการประสานงานจาก บนลงล่างตามลำดับสายการบังคับบัญชา มีการสร้างความเข้าใจในการปฏิบัติงานตามปกติโดย วาจา ทรงตรวจเยี่ยมบุคลากรในสังกัดหรือหมู่สงฆ์ แล้วแก้ไขข้อบกพร่องและอธิบายชี้แจงสิ่งที่ ถูกต้องตามบทบาทหน้าที่ได้พอเหมาะพอดี

6.6 กรณีศึกษาผู้มีพุทธิจิต จากเรื่องบัณฑิตสามเณร

สามเณรบัณฑิตเมื่อไปบิณฑบาตกับพระสารีบุตรอุปัชฌาย์ เห็นเหมืองในระหว่างทาง จึงเรียนถามพระเถระว่า เขาไข่น้ำจากที่นี่ ๆ แล้ว ทำการงานเกี่ยวกับข้าวกล้าของตน ท่าน ขอรับกินน้ำมีจิตไหมขอรับ เมื่อพระเถระตอบว่าไม่มี สามเณรคิดได้คำตอบว่า คนทั้งหลายไข่น้ำ ซึ่งไม่มีจิตแม้เห็นปานนี้ สู้ที่ ๆ ตนปรารถนาแล้ว ทำการงานได้ เหตุไฉน คนมีจิตแท้ ๆ จักไม่อาจ เพื่อทำจิตของตนให้เป็นไปในอำนาจแล้วบำเพ็ญสมณธรรมเล่า

สามเณรเดินต่อไปเห็นพวกช่างศรกำลังเอาลูกศรลนไฟแล้ว เล็งด้วยหางตาตัดให้ตรง จึงเรียนถามพระเถระว่า ลูกศรนั้น มีจิตไหมขอรับ เมื่อพระเถระตอบว่าไม่มี สามเณรคิดได้ คำตอบว่า คนทั้งหลายถือเอาลูกศรอันไม่มีจิตลนไฟแล้วตัดให้ตรงได้ เพราะเหตุไรแม้คนมีจิตจึง จักไม่อาจเพื่อทำจิตของตนให้เป็นไปในอำนาจแล้วบำเพ็ญสมณธรรมเล่า

ครั้งสามเณรเดินต่อไป เห็นชนากไม้ทำเครื่องทัพสัมภาระมีกำกวงและดุมอยู่ เป็นต้น จึงเรียนถามพระเถระว่า ไม้ที่ใช้ทำล้อแห่งยานพาหนะเหล่านั้น มีจิตไหมขอรับ เมื่อพระเถระ ตอบว่าไม่มี สามเณรคิดได้คำตอบว่า คนทั้งหลายถือเอาท่อนไม้ที่ไม่มีจิตทำเป็นล้อเป็นต้นได้ เพราะเหตุไร คนผู้มีจิตจึงจักไม่อาจทำจิตของตนให้เป็นไปในอำนาจแล้วบำเพ็ญสมณธรรมเล่า

ครั้งนั้น ที่ประทับนั่งของท้าวสักกะ แสดงอาการร้อนด้วยเดชแห่งคุณของสามเณร ทรงดำริได้ว่า บัณฑิตสามเณรถวายบาตรและจีวรแก่พระอุปัชฌาย์แล้วกลับด้วยตั้งใจว่าจัก ประพฤติธรรม แม้เราก็คควรไปช่วยท่าน จึงตรัสเรียกท้าวมหาหาราชทั้ง 4 มาเพื่อให้อารักขาคอย ไล่นกไล่กา ห้ามพระอาทิตย์และพระจันทร์เคลื่อน หรือแม้กระทั่งเสียงใบไม้ตก เพื่อให้สามเณร ได้มีสมาธิเจริญภาวนา

ฝ่ายพระเถระหลังจากกลับจากบิณฑบาต ถือเอาภัตตาหารมาเพื่อเข้าไปยังกุฏิ สามเณร ได้พบกับพระพุทธเจ้าที่ประทับยืนคอยอยู่ก่อนแล้ว พระองค์ทรงทราบด้วยพุทธิญาณ ว่า ถ้าให้สามเณรมีเวลาอีกเล็กน้อยจักบรรลุอรหัตตผลได้ จึงทรงตรัสถามคำถาม 4 ข้อแก่พระสารี บุตรเพื่อตั้งเวลาไว้ ครั้นพระสารีบุตรตอบคำถามพระพุทธองค์ครบแล้ว ในขณะนั้นเองสามเณร บัณฑิตก็มีดวงตาเห็นธรรมบรรลุอรหัตตผลในเวลาเดียวกัน

จากเรื่องนี้เราจะเห็นได้ว่า บัณฑิตสามเณรเป็นผู้มีพุทธิจิต จึงสามารถคิดพิจารณา ไตร่ตรองเหตุการณ์ที่ตนพบเจอระหว่างทางไปบิณฑบาต จนเกิดความอุตสาหะที่จะบำเพ็ญสมณ ธรรม จนกระทั่งได้บรรลุเป็น พระอรหันต์ในที่สุด ความเป็นผู้ฉลาดคิดของผู้มีพุทธิจิตนั้น ย่อม นำมาซึ่งความสำเร็จและความสุขได้โดยไม่ยากเลย และองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่าน ทรงปฏิบัติกับบุคคลมีปัญญาแบบพุทธิจิตด้วยการใช้ปัญญา ใ้เวลาให้คิดพิจารณาไตร่ตรอง

ธรรมให้ละเอียดถี่ถ้วนนั่นเอง ซึ่งรูปแบบการประสานงาน (Coordination) ของพระพุทธเจ้านี้ จัดเข้าเป็นองค์ประกอบการประสานงานให้ถูกจังหวะและเวลา คือ รู้ว่าเวลานี้ควรไปยื่นดีกรอ พระสารีบุตรเพื่อสอบถามปัญหาถ่วงเวลาให้สามเณรได้บรรลุธรรมก่อน เป็นการประสานงานที่ผู้ ประสานงานได้ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของการเป็นผู้นำองค์กรสงฆ์ได้ อย่างความพอเหมาะพอดี จึงเกิดผลลัพธ์ที่ดี คือ เกิดสามเณรอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

บทสรุป

ประโยชน์ของการศึกษาเรื่องจริตกับทฤษฎีการประสานงานของพระพุทธเจ้านี้ ช่วย ทำให้เราเข้าใจว่า มนุษย์มีอุปนิสัยต่างกัน ทั้งนี้อาจมาจากบุพกรรมที่สั่งสมมาในอดีต สิ่งแวดล้อม ครอบครัว หรือผ่านการฝึกฝนอบรมมาต่างกัน ดังนั้นจึงทำให้แต่ละคนมีจริตต่างกัน ซึ่งการจะทำงานประสานงาน ทั้งการให้สิ่งของ การให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนการให้กำลังใจ นั้น จำเป็นจะต้องเข้าใจในจริตหรืออุปนิสัยของแต่ละบุคคลด้วย จึงจะทำให้การประสานงานนั้น เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างเต็มที่ เช่น รู้ว่าควรที่จะเลือกหัวข้อธรรมะใดไปแนะนำ ถ้ายทอดอย่างไรให้เหมาะสมกับจริตหรืออุปนิสัยของคนคนนั้น อีกทั้งประโยชน์ที่สำคัญที่สุด ของการรู้จริตนั้น คือ ประโยชน์ด้านการพัฒนาตนเอง ทั้งในด้านการพัฒนาศักยภาพเพื่อการ ประกอบอาชีพ และการพัฒนาด้านจิต (อารมณ์) และจิตวิญญาณ (ปัญญา) ซึ่งต้องอาศัยการฝึก ปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมกับจริต ถึงจะได้ผลดี การรู้จริตของตนเองทำให้เกิดการรับรู้ว่าจะต้อง พัฒนาตนเองอย่างไร มีสิ่งใดที่เหมาะสมอยู่แล้วมีสิ่งใดที่ต้องปรับปรุง เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของ ตนเอง และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสร้างสรรค์และมีความสุข

เพราะความสำเร็จในชีวิตไม่ว่าจะด้านการศึกษา การงาน ครอบครัว หรือด้านอื่น ๆ มีปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สำคัญที่สุด คือ ความสามารถในการทำหน้าที่และมีปฏิสัมพันธ์กับ บุคคลอื่นได้อย่างเหมาะสม ซึ่งจะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพได้นั้น จะต้องเข้าใจธรรมชาติของ ตนเองและผู้อื่นเป็นอย่างดี ว่ามีลักษณะนิสัยพื้นฐานเป็นอย่างไร รู้ข้อดีและข้อจำกัดของกันและ กัน เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ในบทบาทของแต่ละคน ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันใน องค์กรและสังคมประเทศชาติ การเข้าใจองค์ความรู้ด้านจริตนี้จึงมีอุปการะมาก จะช่วยให้ เข้าใจธรรมชาติของตนเองและผู้อื่นได้อย่างลึกซึ้งนั่นเอง

บรรณานุกรม

- กรมศาสนา. (2514). พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย(ฉบับหลวง) เล่มที่ 29 ขุททกนิกาย มหานิทเทส. กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง.
- กรมศาสนา. (2514). พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย(ฉบับหลวง) เล่มที่ 30 ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส. กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9, ราชบัณฑิต). (2544). คำวัด 1 : พจนานัตถ์เพื่อการเรียนรู้พุทธศาสน์เบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- ผศ.ดร.ธิติวุฒิ หมั่นมี. (2557). การวางแผนและการติดต่อประสานงานเชิงพุทธ : สังกหัตถ์ 4 เครื่องมือการวางแผนและการติดต่อประสานงานสู่ความสำเร็จ. วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศน์.
- ผศ.ดร.ธิติวุฒิ หมั่นมี. (2561). การจัดองค์กรตามหลักพระพุทธศาสนา.
- ปรีชา หงส์ไกรเลิศ. (2526). การประสานงาน : เทคนิคและวิธีการ. กรุงเทพมหานคร: สหชัยการพิมพ์.
- อนุสร จันทพันธ์ และบุญชัย โกศลธนากุล. (2546). จริต 6 : ศาสตร์ในการอ่านใจคน. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว. (2538). มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์วิทยาลัย.
- หนังสือเรียน DOU หลักสูตร Pre-Degree. (2553). พุทธธรรม 2. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมกายแคลิฟอร์เนีย.